

Földes Csaba

Kisebbségi közösségek nyelvének kutatása és a kontaktusnyelvészet mint insztrumentárium

Kulcsszavak: magyar nemzeti közösségek, kétnyelvűség, nyelvi érintkezések, interkulturalitás, kontaktusnyelvészet, tudomány módszertan, interdiszciplinaritás.

1. Vizsgálati keret, előzmények és célok

1.1. A kultúráközvetítési és -találkozási folyamatok – mint a jubiláns¹ is rámutat (L. Erdélyi 2000) – ma éppoly aktuálisak és fontosak, mint amennyire komplexek és sokszínűek. Így a magyar mint „kisebbségi nyelv” releváns interkulturális kihívást jelent (mind a szaktudományok, mind a közélet számára) a többnyelvű, többkultúrájú közép-európai kontaktus- és konvergencia-térségben.

A határon túli magyar közösségek nyelvhasználatának (azaz a magyar nyelv kontaktusváltozatainak) és a kisebbségi magyar nyelvhasználati színtereknek a vizsgálata jelenleg kiemelt kutatási feladatnak számít (vö. Kolláth 2005 probléma-áttekintő cikkét), azonban e kérdéskör elméleti alapjai, tudományrendszerbeli kiindulópontjai, diszciplináris és metodológiai elvei ma még távol állnak egy letisztult és konszenzusos koncepciótól. A témakör kutatásában korábban a rendszernyelvészeti, a szociológiai, a pszichológiai és az antropológiai megközelítési módok domináltak, majd ezeket egyre inkább a szociolingvisztikai és a pszicholingvisztikai szemléletű kutatások követték. Az aktuális nyelvi-kulturális érintkezések célzott felderítése és elemzése viszont mindmáig deziderátumnak számít. Holott pl. a szlovákiai magyarok mai nyelvi-nyelvhasználati viselkedésének vizsgálatakor nem annyira a három felvidéki nyelvjárás (a dunántúli, a palóc és az északkeleti) hagyományos nyelvjárásföldrajzi-dialektológiai leírása tűnik előremutatónak, hanem inkább a variációkban gazdag kommunikatív cselekvést is figyelembe vevő dinamikus és interdiszciplináris megközelítésmódok és eljárások. Így dolgozatom az aktuális nézőpontok, az alkalmas tudományos paradigmák² feltérképezéséhez kíván hozzájárulni azáltal, hogy egy viszonylag új

¹ Jelen dolgozat Erdélyi Margit dékán asszony köszöntésére készült.

² Vö. a paradigma-fogalomról Kuhn (1996) és speciálisan a nyelvtudomány paradigmáiról Bańcerowski (2001).

nyelvészeti tudománykultúra, a kontaktusnyelvészet néhány központi kérdését tárgyalja.³

1.2. Bár az utóbbi időben a nyelvi érintkezések tanulmányozása a nemzetközi szakirodalomban számos vizsgálati témával, elemzési szemponttal és módszerrel gazdagodott, amint azt (különösen angolszász vonatkozásban) több szintetizáló monográfia is fémjelzi, pl. Thomason (2001), Myers-Scotton (2002) és Winford (2003), e témakör kutatása mindmáig mégsem emelkedett a nyelvtudomány vezető paradigmái közé. Vagyis a lendületes fejlődés ellenére megállapítható, hogy a kontaktusnyelvészet mint multi-, inter-, ill. transzdiszciplináris⁴ megközelítést igénylő nyelvtudományi részterület – még az alapkérdések tekintetében is – nem egészen tisztázott, és ezáltal a kutatás számára a jövőben is inspiráló kihívást jelent. Főként, ha figyelembe vesszük, hogy a 21. század elején a kontaktusnyelvészet legalább két vetületben is rendkívül aktuális. Egyrészt a tárgyszinten, hiszen az ún. globalizáció és a nemzetközi/interkulturális kommunikáció minden korábbit felülmúló intenzitása kapcsán a nyelvek és a kultúrák érintkezése rendkívül sokrétű és mélyreható. Másrészt a metaszinten, mert a nyelvi kapcsolatok vizsgálatához szükséges alap-, ill. tárdiszciplinák mint a (makro)szociológia, szociolingvisztika, a szociálpszichológia, a pszicholingvisztika, a neurolingvisztika, az areális nyelvészet, a kontrasztív nyelvészet stb.⁵ mai fejlettségi szintje gazdag (azaz a kontaktológiai vizsgálatok számára adaptálható) eszköztárat tud rendelkezésre bocsátani.

Az előbbiekből adódóan jelen dolgozat a nyelvi kontaktusok (mint valóságelemek) kutatásának általános kérdéseivel foglalkozik⁶, azzal a céllal, hogy feltárja annak diszciplináris kereteit, feltérképezze az e tekintetben egyre markánsabban kibontakozó kontaktusnyelvészet (mint elméleti konstrukció) szaktudományi háttérét, megvizsgálja koncepcionális kérdéseit, módszereit, potenciálját és alkalmazási lehetőségeit, különös tekintettel a kisebbségi nyelvek kutatására.

1.3. Tudománytörténeti előzményként és ismeretháttérként kiemelendő, hogy a két- ill. többnyelvűség és a nyelvi kontaktusok felismerése,

³ A kontaktusnyelvészet koncepciójával kapcsolatos gondolataimat részben kifejtettem már egyik korábbi írásomban (Földes 2005b). A következő fejezetekben felhasználom azokat.

⁴ A 'diszciplinaritás' ezen terminológiai rendszeréről lásd: Nowotny (1997, 178 ff.).

⁵ A nyelvi kontaktusok vizsgálati módszereiről és azok diszciplináris háttéréről vö. Bechert/Wildgen (1991, 20 ff. és Riehl 2004, 34 ff.).

⁶ Több tekintetben egyik korábbi írásomra támaszkodom, vö. Földes (2005b).

valamint tanulmányozása korántsem új keletű. Ugyanis Grimm már 1846-ban megállapította: „Egyik nép sem, legalábbis egyik európai sem, különül el élesen a többitől és nem állít a szellemi érintkezésekkel szemben határoszlopokat, mint az a materiális áruknál és termékeknél szokásos. Amint a népek külsőleg közelednek egymáshoz, úgy a nyelvük is szükségszerűen kölcsönhatásba kerül” (Grimm 1986, 217).

A nyelvi érintkezések és következményei már a történeti összehasonlító nyelvtudomány keretében is foglalkoztatták a nyelvészeket, miközben főként a nyelvi változás, az egyes érintkező nyelvek vagy nyelvcsoportok fejlődése és egymásra gyakorolt befolyása állt az érdeklődés homlokterében. A korai nyelvtörténeti munkák olyan kijelentései, mint egyrészt „nincs keveréknyelv” (Müller 1871), illetve másrészt „nincs teljesen egynemű nyelv” (Schuchardt 1884) jól mutatják, hogy a nyelvi érintkezéseknek a nyelvi változásra gyakorolt relevanciáját (már akkor is) teljesen eltérően ítélték meg. Egyébként Schuchardt (1884) volt az első nyelvész, aki műveiben behatóan elemzett egymással kölcsönhatásban álló nyelveket, amelynek folyamatát a „nyelvek keveredésének” nevezte.

Minden nyelvi kontaktusszituáció egyedi, nemcsak az érintkező nyelvi rendszerek (pl. azok tipológiai vagy genetikai különbözősége) kölcsönhatásának specifikumai okán, hanem az adott helyzetben releváns külső változók tekintetében is. Már csak ezért sem meglepő, hogy a kontaktusnyelvészetben belül számos egymásnak ellentmondó nézet uralkodik. Ehhez még azt is figyelembe kell vennünk, hogy a kontaktusnyelvészetben, mint a nyelvtudományban általában, a kutatási tárgyra irányuló különböző vizsgálati perspektívák és elemzési módszerek alakultak ki.⁷ Így a kutatás irányulhat elsődlegesen a nyelvre vagy a beszélőre, és ettől függően vagy a nyelvi érintkezésnek a résztvevő nyelvi rendszerekre vagy a nyelvi érintkezéseknek a résztvevő beszélők beszédcselekvésére gyakorolt hatására. A korábbi munkákban az egyes nyelvek rendszere állt a kutatás centrumában, függetlenül a beszélő személyektől. Ezen hagyományból erednek az olyan műszavak, mint *jövevényszó*, *kölcsönzó*, illetve az egész szókölcsonzési terminológia. A nyelvi kontaktusjelenségeket a nyelvi befolyásolás vagy a keveredés fokának meghatározása céljából ragadták meg, és azokat egy adott nyelvre igyekeztek vonatkoztatni. A nyelvi kontaktushatások ilyen értelmű egyik első osztályozási kísérlete a „újgrammatikus” Paultól (1880) származik. A különböző nyelvet beszélők közötti kontaktus következményeire a kutatói figyelem csak a 20. század ötvenes éveiben irányult rá. Haugen (1953) és

⁷ Lásd részletesen Bechert/Wildgen (1991, 104 ff.), Meeuwis/Östman (1995, 177 ff.), Blankenhorn (2003, 39 ff.).

különösen Weinreich (1953) nagyhatású műveivel megkezdődött a nyelvi érintkezések szinkrón kutatása.⁸ A kontaktusjelenségek tárgyalásakor először itt kerültek terítékre olyan nyelven kívüli tényezők, mint a demográfiai adatok, beszélői attitűdök az érintett nyelvek és kultúrák vonatkozásában. A *contact linguistics/Kontaktlinguistik/Linguistique de contact* terminust legelőször az 1979 májusában Brüsszelben megrendezett „Nyelvi kontaktus és konfliktus” első világkongresszusán használták (Nelde 2002, 325).

2. Mit tartalmaz és hogyan működik a kontaktusnyelvészet mint szemléletmód?

Mint a tudomány fejlődésében oly gyakran, ez esetben is éppen az alapvető kutatási problémák nem kellően definiáltak. Így például korántsem világos, egyértelmű és egységes, hogy pontosan mi tekintendő a kutatás tárgyának, milyen terminológiai megoldások alkalmazandók és mely célok, valamint módszerek követendők. A magyar szakirodalom – számos kérdésben igen figyelemreméltó kutatási eredményei ellenére⁹ – még a részdiszciplína adekvát és egységes elnevezéséig sem jutott el, hiszen az angol *contact linguistics*, a német *Kontaktlinguistik*, ill. a francia *Linguistique de contact* terminusnak nincs meghonosodott magyar megfelelője. Erre az itt-ott már felbukkanó *kontaktlingvisztika*¹⁰ vagy valamivel magyarosabban *kontaktusnyelvészet* alkalmas alternatívát kínálhat.¹¹

A tárgyszintet tekintve, a kutatók már magának a nyelvi kontaktusnak a fogalmát sem egységesen értelmezik, vagyis vitatott, mely nyelvi jelenségek tartoznak a nyelvi kontaktus fogalmához, s melyek annak típusai, ill. altípusai stb. (vö. Rot 1991, 15).¹² Weinreich (1953, 1) szerint két vagy több nyelv akkor áll kontaktusban egymással, ha azokat ugyanazon személyek felváltva használják; ennek megfelelően a nyelvi érintkezés helye a beszélő egyén. Ez tehát pszicholingvisztikai

⁸ A tudománytörténeti fejlődést több munka dokumentálja, pl. Oksaar (1996, 1 ff.), Le Page (1997, 19 ff.), Nelde (1997, 285 ff.; 2002, 325 ff.) és Winford (2003, 6 ff.).

⁹ Hogy csak egy-egy példát emeljek ki: inkább diakrón vonatkozásban Nyomárkay (2004), inkább szinkrón megközelítésben Kontra (1990).

¹⁰ A *szociolingvisztika*-, a *pszicholingvisztika*-típusú terminus technicusok mintájára. A *kontakt*-előtagú szóösszetételek nem ismeretlenek a mai magyar nyelvben, vö. a műszaki szaknyelvben *kontakthiba*, *kontaktkapcsoló* stb.

¹¹ Kiss (1995, 202) „kontaktológiát”, ill. „kapcsolattant” említ. Ezen terminológiai megoldások hangzásukban kétségkívül elegánsak, viszont véleményem szerint nem annyira érzékeltetik azt, hogy nyelvtudományi kérdéskörrel van szó.

¹² Rot (1991, 15) viszonylag általános megközelítést alkalmaz, amikor a nyelvi kontaktusnak tekinti „a nyelvi interrelációk valamennyi belső és külső típusát”.

megközelítés. A nyelvi kontaktus kifejezést azonban közösségek esetében is használhatjuk, így a pszicholingvisztikai mellé szociolingvisztikai meghatározás is társítható (Bechert/Wildgen 1991, 1; Riehl 2004, 11): két vagy több nyelv akkor áll kontaktusban egymással, ha azokat ugyanabban a csoportban használják. Ehhez nem szükséges, hogy a csoporthoz tartozó minden egyes beszélő mindegyik nyelvet beszélje vagy értse. Ilyen értelemben véve a nyelvi érintkezés helye a csoport egésze. Tehát nyelvi kontaktuson két vagy több nyelv (ill. nyelvváltozat) komplex találkozását értem egy vagy több beszélőközösség szintjén, míg ennek individuális oldalát két- ill. többnyelvűségnek tekintem.

A kontaktusnyelvészet a nyelvi érintkezések intenzitását tekintve megkülönböztet: (1) alkalmi (kauzális) nyelvi kapcsolatokat, vagyis ideiglenes, alkalmankénti és felszíni nyelvi interrelációkat, pl. izlandi-magyar nyelvi kontaktus; (2) állandó (permanens) nyelvi kapcsolatokat, vagyis hosszantartó, konstans, intenzív nyelvi interrelációkat, pl. német-magyar nyelvi kontaktus. Az állandó nyelvi interrelációk két csoportra oszthatók: (1) külső nyelvi kapcsolatokra és (2) belső nyelvi kapcsolatokra (Rot 1991, 18; 2002, 28). Az előbbieket olyan beszélőközösségek érintkezése folyamán jönnek létre, amelyek noha különböző társadalmi-politikai egységhez tartoznak, de állandó, szoros gazdasági, kulturális és más kapcsolatban állnak egymással, pl. magyar-francia kontaktusok. Ez a kapcsolattípus azt eredményezi, hogy az egyik nyelv a másiktól jelentős számú nyelvi elemet vesz át. Az utóbbiak (azaz a belső nyelvi kapcsolatok) a nyelvek és nyelvjárások között olyan beszélőközösségek érintkezése kapcsán lépnek fel, amelyek egyazon társadalmi-politikai közeget alkotnak, egy területen élnek, pl. magyar-szlovák nyelvi kapcsolatok a Felvidéken. A belső nyelvi kontaktusok az érintkező nyelvek/nyelvjárások rendkívül intenzív kölcsönhatását idézhetik elő minden nyelvi szinten. A nyelvek érintkezésének típusai szerint a kontaktusnyelvészet megkülönböztet: (1) természetes nyelvi kapcsolatokat, amelyek akkor jönnek létre, amikor különböző etnikai, ill. nyelvi csoportok érintkeznek egymással a mindennapok során, pl. román-magyar nyelvi interreláció Erdélyben; (2) mesterséges nyelvi kontaktusokat, amelyek egy idegen nyelv tanulása során jönnek létre oktatási intézményben. A kapcsolatban álló nyelvek területi elhelyezkedése szerint három típus különül el: (1) a nyelvek marginális kapcsolata a szomszédos területen élő nyelvi közösségek érintkezését jelenti, pl. magyar-serb érintkezés a Vajdaságban, (2) a nyelvek intraregionális érintkezéséről akkor beszélünk, ha az egyik nyelvet a beszélők nagyobb számban betelepülnek a másik nyelvet beszélők területére, pl. magyar-szlovén nyelvi érintkezések a Dunántúlon, (3) a nyelvek nem marginális érintkezése akkor alakul ki, ha

nem szomszédos beszélőközösségek kerülnek egymással nyelvi kapcsolatba, pl. magyar-angol nyelvi kontaktusok. Fontos továbbá megkülönböztetni a (1) szubsztrátum, (2) a szupersztrátum, ill. a (3) adsztrátum jellegű nyelvi kapcsolatokat (Rot 1991, 19; 2002, 28 f.).

Bár Grimmnek az 1.3. pontban idézett útmutató gondolatai alapvetően mindmáig érvényesek, a tudomány mai állapota alapján – azt pontosítva – hozzá kell tenni: empirikus adatok tanúsítják, hogy két vagy több nyelv és kultúra találkozásánál a kommunikatív valóságban nem minden esetben kerül sor (említésre méltó) nyelvi kontaktusokra, sőt konvergenciára, illetve nyelvi keveredésre (hibridizációra).¹³ Például Kistormás és Kölesd község Tolna megyében olyan közel esik egymáshoz, hogy gyakorlatilag egy konglomerátomot alkotnak. Az evangélikus és többségében németek lakta Kistormás és a többségében magyarok által és csak részben németek által lakott református Kölesd között viszont alig alakult ki nyelvi kontaktus (vö: Varga 1940, 12 ff. és Szita 1996, 97 ff.).¹⁴ Sőt, vannak olyan empirikusan igazolt esetek is, amikor a beszélőközösségek részéről tanúsított tudatos elutasító attitűd miatt akár nagyon hosszú idő alatt sem kerül sor nyelvi kontaktusokra, ill. kontaktusjelenségekre, vö. a Baker (2002, 70) által ismertetett belgiumi és tanzániai példát.

A nyelvi érintkezések jellege és intenzitása igen sokféle lehet: a hatás valamennyi nyelvi szintet, sőt a kommunikációs-interakciós folyamat egészét érintheti. A nyelvi kölcsönhatási folyamatok, továbbá különféle rövidtávú (pl. kódváltás) és hosszú távú következményeik (pl. nyelvi, ill. kommunikatív interferencia/transzferencia, nyelvcsere), valamint dinamikájuk leírása, tipizálása és magyarázata ma már számos publikáció tárgyát képezi (Bechert/Wildgen 1991; Grinevald Craig 1997; Clyne 2003; Riehl 2004; Földes 2005a). Az érintkező nyelveknek az intenzív nyelvi kölcsönhatás következtében olyan változatuk jön létre, amelyre különféle nyelvi kontaktusjelenségek, ill. kétnyelvű kommunikatív praktikák jellemzők (pl. kódváltás). Ezeket a változatokat *kontaktusváltozatoknak* nevezzük (Kiss 1995, 2002; Földes 2005a).

¹³ Lásd a problémakörhöz: Földes (2005a).

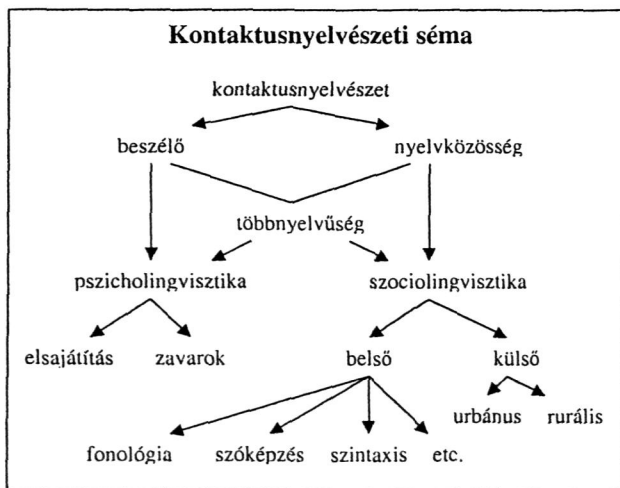
¹⁴ A történeti előzményekről szólva Varga (1940, 13) kifejti, hogy Kistormás viszonylag egységesen evangélikus és németajkú volt („hesseni” nyelvjárással), míg Kölesden három „elem” élt egymás mellett (a) az őslakos református magyarok, (b) néhány evangélikus magyar család és (c) később beköltözött evangélikus németek. A szociális csoportképződés érdekes módon nem etnikai vagy nyelvi alapon ment végbe, hanem a felekezet és a lakóhely alapján: Az evangélikus németek Kistormáson és a református magyarok Kölesden megőrizték önállóságukat, illetve önazonosságukat, míg az evangélikus magyarok a kölesdi németekkel alkottak közösséget – élesen elkülönülve mind az evangélikus helyi németektől, mind a református kölesdi magyaroktól.

De mi is a kontaktusnyelvészet? Egyelőre a nemzetközi kutatás sem nyújt letisztult elméleti-koncepcionális alapot. Számos ez irányú forrás – sőt kifejezetten kontaktusnyelvészeti monográfia – nem definiálja, mit takar a terminus. Például Bechert/Wildgen (1991) ugyan behatóan tárgyalják a nyelvi érintkezések vizsgálatának tudománytörténeti előzményeit, módszertani lehetőségeit és leírási modelljeit, magát a kontaktlingvisztikát viszont nem definiálják; úgyszintén Thomason/Kaufman (1991), akik jobbra a nyelvi kontaktushelyzetek vizsgálatára összpontosítanak vagy Meeuwis/Östman (1995), akik a különféle nyelvi kontaktusok nyelvi következményeit taglalják. De említendő Appel/Muysken (1997) kötete is, amely a kétnyelvűségekre több definíciót hoz, miközben a különböző nyelvkontaktus-szituációknak viszont csak a leírását nyújtja. Még azok a publikációk, illetve részfejezetek sem mindig tartalmaznak explicit definíciót, amelyek címükben ilyet ígérnek, pl. Nelde (1997, 287), ahol a „Defining Contact Linguistics” cím ellenére sem található meghatározás. A magyarországi szakirodalomból elsősorban Kiss (1995, 195 ff.) munkája említendő.

Ahol fellelhető valamiféle fogalmi definíció, ott is inkább általános megfogalmazások a jellemzők. Így a monumentális HSK-enciklopédiában ez olvasható definícióként: „Valamennyi szakirányú nyelvésznek két vagy több természetes nyelv szociális érintkezésének jelenségével kapcsolatban elfoglalt kutatói álláspontja, valamint az abból eredő elméleti és gyakorlati eredmények” (Goebel/Nelde/Stary/Wölck 1996, XXV). Hasonló indíttatással, viszont egyszerűbben és rövidebben fogalmaz Goebel (1997: 52): a kontaktlingvisztika „azon nyelvek és beszélőinek nyelvészeti vizsgálata, amelyek valamilyen formában társadalmilag érintkeznek egymással”. A kontaktusnyelvészet „mint a többnyelvűség-kutatás résztudományágának” interdiszciplináris koncepciója Neldétől (1992, 232 ff.) származik. Vannak azonban más súlypontozások is. Így Thomason (2001, 4) a kontaktusnyelvészet megjelölést az ún. kontaktusjelenségek elemzésére használja, azaz szűkebb és speciálisabb jelentést rendel hozzá. Nem áll távol ettől Winford (2003, 6) meghatározása, amely szerint a kontaktusnyelvészet a nyelvek közötti érintkezés különböző eseteinek, az ebből származó jelenségeknek, valamint azon nyelven belüli és azon kívüli ökológiai tényezők interakciójának tanulmányozása, amelyek e nyelvi képződményeket alakítják.

A kontaktusnyelvészet státusa úgyszintén különféleképpen határozható meg. Egyes nyelvészek azt ma is az areális nyelvészet komponenseként (pl. Masica 2003, 140 f.) vagy a kétnyelvűségkutatás részeként (pl. Blankenhorn 2003, 39 ff.) látják, van aki egy átfogóbb interkulturális nyelvészet ágának (Földes 2003) avagy autonóm nyelvészeti

diszciplínának tekinti (pl. Oksaar 1996, 1 ff.). Az alábbi kontaktusnyelvészeti séma – Nelde (2002, 326) nyomán – szemléletesen mutatja be a kontaktusnyelvészet tartalmi-tematikus pozicionálását, különösen a többnyelvűség kutatáshoz fűződő viszonyát tekintve:

Összességében a kontaktusnyelvészet a nyelvi érintkezések mindenfajta megvalósulásának a megragadásával, leírásával, modellezésével¹⁵, tipizálásával, magyarázatával és evaluációjával foglalkozik, mind a kontaktus folyamatára, mind annak eredményére vonatkozóan (FÖLDES 2005a). Hatóköre három fő területre terjed ki: a nyelvhasználatra, a nyelvhasználóra és a „nyelvi szférára” (Nelde 1997, 287; 2002, 326). Ebből adódóan a kontaktlingvisztika meghatározó paraméterei – tekintettel mind az elméletre, mind a metodológiára és az empiriára – a nyelvi szintek (pl. fonológia, szintaxis, lexikológia), továbbá a diskurzuselemzés, a stilisztika és a pragmatika. Ehhez még figyelembe veendő számos nyelven kívüli tényező, mint pl. nemzet, beszélőközösség, nyelvhatárok és migráció. Természetesen mindezek mellett alapvető, hogy az adott helyzetben a nyelvi kontaktus és a többnyelvűség mely típusáról van szó. A kontaktusnyelvészeti vizsgálódások kapcsán kiemelendő két koncepcionális-módszertani vezérelv: (1) az ún. Nelde-törvény értelmében

¹⁵ A modellek általános tudományos problematikáját pl. Auger (1965, 3 ff.) dolgozta fel; kifejezetten a nyelvészeti modellezés kérdéséhez vö. Chao (1969, 558 ff.) és különösen a funkcionális modellalkotáshoz mint nyelvészeti alapelvhez vö. Melcsuk (2001, 140 ff.).

(Nelde 1997, 285 ff.; 2002, 331) nem létezik nyelvi kontaktus konfliktus nélkül; (2) nyelvi kontaktusokra mindig a kultúrák érintkezésének kapcsán kerül sor, így olyan indíttatású elemzésre van szükség, amely a nyelvet, a kultúrát és a gondolkodást egymástól elválaszthatatlannak tekinti és ezáltal a nyelvi érintkezések folyamatjellegű, dinamikus és többperspektívájú megközelítését célozza (Földes 2003; 2005a).

3. Mire (lehet) jó a kontaktusnyelvészet?

Az areális nyelvi érintkezések tanulmányozása (éppúgy mint a két- ill. többnyelvűségé) sokoldalú tudományos kihívásokkal teli nyelvészeti alkotóteret jelent. E szakmai kultúra eleve inter-, multi- és mindenekelőtt transzdiszciplináris terepmunkát feltételez, és – mint integratív kutatási irány – különböző tudományágak számára nyújt releváns adatokat, információkat, továbbvivő szempontokat és innovatív módszereket. Így a kontaktusnyelvészet, Wildgen (1988, 21) szerint, vizsgálati szempontjainak és kérdésfeltevéseinek sokszínűsége következtében „a humántudományi módszerek interakciós övezetévé” fejlődik. Egy elég tágra kijelölt kontaktusnyelvészeti szemszög, amelyet nem korlátoz „divatosan beszűkített definíciós örvöl”, mint Nelde (2001, 39) érvel, megővhatja az európai nyelvészetet egyrészt a nemzeti-filológiai és az egynyelvűségi „korlátozottságtól”, másrészt olyan „szappanbuborék”-jellegű elméleti konstrukcióktól, amelyek távol állnak mindenféle empirikus és történeti tárgy- ill. szakismerettől. Így nézve a kontaktlingvisztika (és a két- illetve többnyelvűség kutatása) az antropológiától a szociálpszichológián át az irodalomtudományig egy sor diszciplína számára nagy heurisztikus értékkel bír, vö. a HSK-kötet idevágó fejezeteit (Goebl/Nelde/Starý/Wölck 1996, 23 ff.).

E helyütt szemléltető példaként csak néhány aspektusra szorítkozom. A nyelvi-kommunikatív norma és a filológiai-nyelvészeti terminológia vonatkozásában bizonyára elegendő megemlíteni, hogy e két problémakör kapcsán számos nyitott kérdés adódik, amelyek megválaszolásához a kontaktusnyelvészet hozzá tud járulni: például mindmáig nincs konszenzus a nyelvi és a kommunikációs normák definíciójáról, és a nyelvi, illetve a nyelvészeti terminológia is jelenleg csak az egynyelvűség perspektívájából számít kellően definiáltnak és többé-kevésbé elfogadhatónak. Gondoljunk csak arra, hogy még olyan alapesetek tisztázása is várat magára, hogy mit is értsünk kétnyelvű személyek esetében ún. ‘anyanyelven’ vagy ‘idegen nyelven’. Ezek a műszavak két- ill. többnyelvűségi kontextusban nyilván nem megfelelőek (vö. Lüdi/Py 1984, 25). Hiszen az *anyanyelv* terminus a

kontaktusnyelvészet számára teljességgel használhatatlan; jelentése homályos, konnotatívan terhelt és legfeljebb egynyelvű közegben értelmezhető. Ezért Andrásfalvy egykori oktatási miniszter azon nézetével nem tudok mit kezdeni sem terminológiaiilag, sem tartalmilag, hogy mint ahogy mindenkinek csak egy édesanyja van, úgy mindenkinek csak egy anyanyelve lehet (1992, 5). Ezen is tetten érhető, milyen mélyen kihat a fogalmiságra a „pozíciókötöttség” (ebben az esetben az egynyelvű és „egy kultúrájú” egyéneké). „Pozíciókötöttségen” vagy „pozíció meghatározottságon” a bölcsészettudományi fogalomalkotás „nézőpontfüggőségét” értem (Plessner 1983, 91), amely végeredményben vezérfogalmaink kultúrhermeneutikai körülhatároltságához vezet. A fenti összefüggésben az eszperantó mesterséges új fogalmiságát sokkal találóbbnak ítélem: a *gepatra lingvo*, vagyis a „szülőnyelv” kifejezés (*ge* = gyűjtőprefixum, *patro* = apa, *gepatroj* = szülők), vagyis az a nyelv, amelyet az ember a szüleitől tanult meg. Új elnevezés az eszperantóban a *denaska lingvo* (*de* = prefixum, *naski* = szül, *naskigi* = születik), vagyis az a nyelv, amelybe beleszületik az ember. Globálisan személve, a kontaktusnyelvészeti elemzések hozzájárulhatnak a különben jobbára egyes nyelvekre irányuló kutatások divergens kategóriáinak összehangolásához, illetve egységesítéséhez is.

A többnyelvűségi és kontaktlingvisztikai kutatásoknak nagy szerep juthat továbbá az egyre jelentősebbé váló nyelvfilozófiai *emergencia*-elmélet kapcsán. Az *emergencia*-elmélet esetünkben természetes szerkezeti típusoknak látens, csak különleges feltételek között realizálható lehetőségeinek a felbukkanására vonatkozik olyan helyzetekben, amelyekben a nyelv kulturális átörökítése megszakad vagy az átörökítés nem tökéletes (Bechert/Wildgen 1991, 139).¹⁶ Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy nyelvi kontaktushelyzetekben bizonyos körülmények között egy nyelv olyan potenciálja is felszínre kerül, amely a (viszonylagos) egynyelvűség körülményei között rejtve marad.

A kontaktlingvisztikai leíró eljárások ezenkívül az egybevető nyelvészet számára is nyújthatnak ösztönző felismeréseket. Hiszen itt mindenekelőtt arról van szó, hogy kontaktusjelenségeket derítsünk fel, azaz különbségeket az adott nyelv egynyelvűségi változatának struktúrához és mintáihoz képest. Ezek az eltérések viszont többnyire a környezetnyelv(ek)ből történő összetett átviteli mechanizmusok révén jönnek létre. Vagyis – áttételesen – a két érintkező nyelv között olyan rendszerkülönbségeket lehet feltárni, amelyeket különben, egy direkt

¹⁶ Az 'emergencia' fogalmáról és problematikájáról Krohn/Küppers (1992) tanulmánykötete és Stephan (1999) monográfiája értekezik.

egybevetés keretében, talán észre sem vettünk volna. Ez főként olyan nyelvpárok esetében fontos, amelyek kontrasztív-nyelvészeti feldolgozottsága még a kezdeteknél tart.

Kontaktusnyelvészeti empirikus kutatási eredmények tanulságokkal szolgálhatnak különböző alkalmazott nyelvészeti diszciplínák, így a pszicholingvisztika számára. Például a nyelvi kontaktusjelenségek struktúráiból (így az inter-/transzferenciákból) következtetni lehet a nyelvelsajátítás módjára és e struktúrák segítségével fel lehet tární a mentális lexikon szerkezetét.¹⁷

Ezen felül a kontaktusnyelvészeti kutatások értéket jelentenek a tudományos megalapozottságú nyelvpolitika (a nyelvi tervezés aspektusai etc.; vö. Tolcsvai Nagy 1998), valamint a nyelv művelés elmélete és gyakorlata számára (vö. Nelde 1992, 234). Továbbá a kontaktlingvisztika jelentékenyen hozzá tud járulni a konfliktuselemzéshez (Nelde 1992, 238 ff. és 2001, 39); nem utolsósorban azáltal, hogy komplex nyelvi viszonylatokat ír le és az azokban rejlő konfliktuspotenciált térképezi fel.

Egy kontaktusorientált látásmód továbbá a nyelvtörténet szempontjából is értékes, előremutató szemléleti és magyarázati modell kidolgozását segítheti elő (vö. Reichmann 2000, 463 f.), amellyel végeredményben feloldhatjuk annak esetenkénti „nemzeti szűklátókörűségét” (vö. Reichmann/Cherubim/Erben/Schildt/Steger/Strassner 1995, 455 ff.).

A kontaktusnyelvészet olyan dinamikus jelenségeket tár fel és domborít ki, mint a variáció, a heterogenitás és a hibriditás, ezáltal relativálja vagy megkérdőjelezi az invariancia, a homogenitás és a rigid szabály- ill. rendszerszerűséget. Ennyiben a kontaktusnyelvészet nyelvtudományi – és részben kultúratudományi – alapkutatást folytat.

Végül, de nem utolsósorban a két- ill. többnyelvűségi kutatások a kontaktlingvisztikával együtt empirikus kutatási anyaguk és egyre differenciáltabbá váló eszköztáruk révén hatékonyan gazdagítják az inter-, multi- és transzkulturalitás elméletét¹⁸, hiszen alapkutatásról van szó az interkulturalitás területén.

¹⁷ A mentális lexikon korszerű definícióját és architektúráját (mind egy-, mind kétnyelvű beszélők esetében) bemutatja pl. Engelkamp/Rumner (1999, 155 ff.), Gósy (1999, 121) és Navracsics (2001, 51 ff.).

¹⁸ A kulturalitás ezen koncepciójához és terminológiájához lásd: Welsch (1999, 194 ff.) és Földes (2003, 53 f.).

4. Hogyan léphetünk tovább?

Néhány évvel ezelőtt Nelde (1992, 241) azt állapította meg, hogy a kontaktusnyelvészetnek „még nincs metodológiája”. Appel/Muysken (1997, 7)¹⁹ pedig azt deklarálta, hogy a két nyelvűség-kutatás és a kontaktusnyelvészet önmagában nem tudományos diszciplína. Ennek tükrében felmerül a kérdés: minek is tekinthetjük ma a jelen dolgozatban taglalt tudományos kérdéskört? Egyértelmű és konszenzusképes válasz aligha adható. Először is egyet kell értenünk Neldével (2002, 326), aki „interdiszciplináris területet” emleget. Megítélésem szerint, hogy önálló diszciplína-e, az attól is függ, hogyan határozzuk meg a ‘diszciplína’ fogalmát és kritériumait. Főleg az utóbbi három évtized látványos kontaktusnyelvészeti eredményeinek tükrében viszont – ha nem is autonóm diszciplína – mindenesetre több a (kevésbé árnyalt és alig definitív) ‘kutatási terület’ fogalmánál. Úgy látom, a kontaktusnyelvészet mai fejlettségi fokán inkább egyfajta komplex ‘szemlélet-’ és ‘kutatási megközelítésmódról’ van szó. Hiszen pl. igazi („diszciplínaformáló”) paradigmaváltásról csak akkor érdemes beszélni, ha új vizsgálati tárgy és új kutatási metodológia²⁰ születik.

Mindazonáltal a kontaktusnyelvészet és potenciálja kapcsán hangsúlyoznám: nem csak az érték, hogy mit tud, mit képes egy adott vizsgálati irány megválaszolni, hanem még érdekesebb, milyen kérdéseket tud generálni!

Mivel a kontaktlingvisztika széles multi-, inter-, ill. transzdiszciplináris alapon nyugvó, integratív megközelítési módot igénylő dinamikus (elsősorban alkalmazott) nyelvészeti tudomány, eddigi ígéretes eredményei, tartalmi jelentősége, jelenkori és jövőbeli aktualitása révén egyaránt valószínűsíthető, hogy jó úton jár az önálló nyelvészeti diszciplínává váláshoz. Ez annál is inkább kívánatos lehet, mert például sok olyan összetett és időszerű kérdés, mint a kisebbségi többnyelvűség és a többségi és a kisebbségi nyelvek kapcsolata (amely különösen Kelet-Közép-Európában oly meghatározó!) – élőnyelvi kutatások²¹ keretében – releváns szemléletmódot és ahhoz igazított tudományos módszereket igényel. Ezeknek meg kell felelniük mind a komplex vizsgálati tárgynak, mind a gyakorlati megismerési igényeknek. Hiszen a nyelvészeknek a sokrétű nyelvi-kommunikatív valóságot tudniuk kell (1)

¹⁹ A kötet első kiadása 1987-ben jelent meg.

²⁰ A ‘metodológia’ nyelvtudományi helyét és értelmezését találóan foglalja össze pl. Sloman (1977, 387 f.).

²¹ Az élőnyelvi kutatások problematikájáról és helyzetéről „határainkon belül és kívül” Kontra (2003) ad informatív összefoglalást.

rendszeresítésében, (2) szociológiailag és (3) „technológiailag” kezelni. Továbbá feladat- és tartalomorientált nyelvészeti kutatás – mint bármely bölcsészeti- és társadalomtudomány – releváns módon csak tudományfilozófiai és tudányszociológiai beágyazottságában művelhető. Mindezek tükrében a kontaktusnyelvészet mint innovatív tudománykultúra igazán aktuális kihívást jelent, és egyúttal előre vivő lehetőségeket kínál a kisebbségi nyelvhasználat kutatásához.

Resümee:

Die Erforschung von Minderheitensprachen und die Kontaktlinguistik als Instrumentarium

Der Beitrag beschäftigt sich mit allgemeinen Fragen der Erforschung von Sprachenkontakten (als Realitätsobjekten), mit dem Ziel, ihren disziplinären Rahmen zu erschließen, den fachwissenschaftlichen Hintergrund der sich zunehmend etablierenden Kontaktlinguistik (als Theoriekonstrukt) zu ergründen sowie ihre konzeptuellen Fragen, Methoden, Potenziale und Anwendungsbereiche zu reflektieren, mit einem besonderen Blick auf die Untersuchung von Minderheitensprachen. Es wird dafür plädiert, die Kontaktlinguistik – vor allem aufgrund der Erkenntnisfortschritte in den letzten drei Jahrzehnten – wenn auch noch nicht als autonomen Wissenschaftszweig, so doch als mehr als nur einen simplen ‘Forschungsbereich’ anzusehen. Beim heutigen Stadium der Forschung wäre ihr vielmehr der Status einer komplexen Anschauungs- und Forschungsorientierung zuzuweisen. Sie verspricht, angemessene Instrumente zur Erforschung von Minderheitensprachen bereitzustellen.

Irodalom

- Andrásfalvy, Bertalan (1992): A másik anyanyelv. In: Györi-Nagy, Sándor/Kelemen, Janka (szerk.): *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében*. II. Budapest: Pszicholingva Nyelviskola + Széchenyi Társaság. 5.–10.
- Appel, René/Muysken, Pieter (1997): *Language Contact and Bilingualism*. 8. impr. London/New York/Melbourne/Auckland: Arnold.
- Auger, Pierre (1965): Les modèles dans la science. In: *Diogenes* 52. 3–15.
- Baker, Colin (2002): Bilingualism and Multilingualism. In: Malmkjaer, Kirsten (Ed.): *The Linguistic Encyclopedia*. Second Edition. London/New York: Routledge. 64–75.
- Bañcerowski, Janusz (2001): A nyelvtudomány paradigmái. In: *Magyar Nyelvőr* 125. 1. 1–29.
- Bechert, Johannes/Wildgen, Wolfgang [Unter Mitarbeit von Christoph Schroeder] (1991): *Einführung in die Sprachkontaktforschung*. Darmstadt: Wiss. Buchgesellschaft. (Die Sprachwissenschaft).
- Blankenhorn, Renate (2003): *Pragmatische Spezifika der Kommunikation von Russlanddeutschen in Sibirien. Entlehnung von Diskursmarkern und Modifikatoren sowie Code-switching*. Frankfurt a.M./Berlin/Bern/Bruxelles/New York/Oxford/Wien: Lang. (Berliner Slawistische Arbeiten; 20).
- Chao, Yuen Ren (1969): Models in Linguistics and Models in General. In: Nagel, Ernest/Suppes, Patrick/Turski, Alfred (Eds.): *Logic, Methodology and Philosophy of Science*. Proceedings of the 1960 International Congress. Repr. Stanford: Stanford Univ.

- Press. (International Congress for Logic, Methodology and Philosophy of Science; 1, Stanford, Calif.: 1960.08.24–09.02). 558–566.
- Clyne, Michael (2003): *Dynamics of Language Contact. English and Immigrant Languages*. Cambridge: Univ. Press. (Cambridge Approaches to Language Contact).
- Engelkamp, Johannes/Rummer, Ralf (1999): Die Architektur des mentalen Lexikons. In: Friederici, Angela D. (Hrsg.): *Sprachrezeption*. Göttingen/Bern/Toronto/Seattle: Hogrefe. (Enzyklopädie; Sprache; 2). 155–201.
- Földes, Csaba (2003): *Interkulturelle Linguistik: Vorüberlegungen zu Konzepten, Problemen und Desiderata*. Veszprém: Universitätsverl./Wien: Ed. Praesens. (Studia Germanica Universitatis Vespriensis; Suppl.; 1).
- Földes, Csaba (2005a): *Kontaktdeutsch: Zur Theorie eines Varietätentyps unter transkulturellen Bedingungen von Mehrsprachigkeit*. Tübingen: Narr.
- Földes, Csaba (2005b): Kontaktlingvisztika: kutatási terület, önálló nyelvészeti diszciplína – avagy inkább szemléletmód? In: Dobos, Csilla/Kis, Ádám/Lengyel, Zsolt/Székely, Gábor/Tóth, Szergej (szerk.): „Mindent fordítunk, és mindenki fordít”. *Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben*. Bicske: SZAK Kiadó. 259–269.
- Goebel, Hans (1997): Die Kontaktlinguistik als wissenschaftliche Disziplin. In: Mäder, Werner [in Zusammenarbeit mit Hans Goebel und Anne Melis]: *Peter H. Nelde, der Europäer (l'Européen, the European, de Europeaan)*. Eine Festgabe donum natalicium Peter H. Nelde. Bonn: Dümmler. (Bausteine Europas; Sonderband I). 51–57.
- Goebel, Hans/Nelde, Peter H./Starý, Zdenek/Wölck, Wolfgang (Hrsg.) (1996): *Kontaktlinguistik. Contact Linguistics. Linguistique de contact*. Berlin/New York: de Gruyter. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft; 12.1).
- Gósy, Mária (1999): *Pszicholingvisztika*. Budapest: Corvina.
- Grimm, Wilhelm (1986): Bericht über das Deutsche Wörterbuch (1846). In: *Jacob und Wilhelm Grimm über das Deutsche. Schriften zur Zeit-, Rechts-, Sprach- und Literaturgeschichte*. Leipzig: Reclam. (Reclams Universal-Bibliothek; 1108). 209–220.
- Grinevald, Craig, Colette (1997): Language Contact and Language Degeneration. In: Coulmas, Florian (Ed.): *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford/Cambridge, Mass.: Blackwell. (Blackwell Handbooks in Linguistics; 4). 257–270.
- Haugen, Einar (1953): *The Norwegian Language in America. A Study of Bilingual Behavior*. Philadelphia: Univ. of Pennsylvania. (Publications of the American Institute, Univ. of Oslo; 1.2)
- Kiss, Jenő (1995): *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kolláth, Anna (2005): Fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatához. In: *Magyar Tudomány* 50. 156–163.
- Kontra, Miklós (1990): *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtud. Int. (Linguistica/A; 5).
- Kontra, Miklós (2003): Élőnyelvi kutatások határainkon belül és kívül. In: *Magyar Tudomány* 164. 504–512.
- Krohn, Wolfgang/Küppers, Günter (Hrsg.) (1992): *Emergenz: Die Entstehung von Ordnung, Organisation und Bedeutung*. 2. Aufl. Frankfurt a.M.: Suhrkamp. (Suhrkamp-Taschenbuch Wissenschaft; 984).
- Kuhn, Thomas S. (1996): *Structure of Scientific Revolutions*. 3. ed. Chicago [etc.]: The Univ. of Chicago Press.
- Le Page, R. B. (1997): The Evolution of a Sociolinguistic Theory of Language. In: Coulmas, Florian (Ed.): *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford/Cambridge, (Blackwell Handbooks in Linguistics; 4). 15–32.

- L. Erdélyi, Margit (2000): A kultúráközvetítés lehetőségei filológiai szakon. In: L. Erdélyi, Margit: *Iskolai gondolatok*. Dunaszerdahely: Liliium Aurum. 148–153.
- Lüdi, Georges/Py, Bernard (1984): *Zweispachig durch Migration. Einführung in die Erforschung der Mehrsprachigkeit am Beispiel zweier Zuwanderergruppen in Neuenburg (Schweiz)*. Tübingen: Niemeyer. (Romanistische Arbeitshefte; 24).
- Masica, Colin P. (2003): Areal Linguistics. In: Frawley, William J. (Ed.): *International Encyclopedia of Linguistics*. Second Edition. Vol. 1. Oxford/New York: Oxford Univ. Press. 138–142.
- Meeuwis, Michael/Östmann, Jan-Ola (1995): Contact Linguistics. In: Verschueren, Jef/Östmann, Jan-Ola/Blommaert, Jan (Eds.): *Handbook of Pragmatics*. Manual. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 177–182.
- Melcsuk, Igor (2001): Egy értelem-szöveg nyelvészet felé. In: Papp, Ferenc (szerk.): *A moszkvai szemantikai iskola*. Budapest: Corvina. (Általános nyelvészet). 139–187.
- Müller, Max (1871): *Lectures on the Science of Language*. 6. ed. London: Longmans.
- Myers-Scotton, Carol (2002): *Contact Linguistics, Bilingual Encounters and Grammatical Outcomes*. Oxford/New York: Oxford Univ. Press. (Oxford Linguistics).
- Navracsics, Judit (2001): Kétnyelvűek mentális lexikonának jellegzetességei. In: *Alkalmazott nyelvudomány* 1. 51–59.
- Nelde, Peter Hans (1992): Mehrsprachigkeit und Kontaktlinguistik. In: Roggausch, Werner (Red.): *Germanistentreffen Belgien–Niederlande–Luxemburg–Deutschland: 29.9.–3.10.1992. Dokumentation der Tagungsbeiträge*. Bonn: DAAD. (DAAD – Dokumentationen & Materialien; 21). 231–247.
- Nelde, Peter Hans (1997): Language Conflict. In: Coulmas, Florian (Ed.): *The Handbook of Sociolinguistics*. Oxford/Cambridge, Mass.: Blackwell. (Blackwell Handbooks in Linguistics; 4). 285–300.
- Nelde, Peter Hans (2001): Mehrsprachigkeit in Europa – Überlegungen zu einer neuen Sprachenpolitik. In: *Deutschunterricht für Ungarn* 16. 23–41.
- Nelde, Peter Hans (2002): Language Contact. In: Kaplan, Robert B. (Ed.): *The Oxford Handbook of Applied Linguistics*. Oxford/New York: Oxford Univ. Press. 325–334.
- Nowotny, Helga (1997): Transdisziplinäre Wissensproduktion – Eine Antwort auf die Wissensexplosion? In: Stadler, Friedrich (Hrsg.): *Wissenschaft als Kultur: Österreichs Beitrag zur Moderne*. Wien/New York: Springer. (Veröffentlichungen des Instituts Wiener Kreis; 6). 177–195.
- Nyomárkay, István (2004): Nyelvi kölcsönhatás a szavak tükrében. (A magyar–horvát nyelvi kapcsolatok múltja és jelene.). In: *A Modern Filológiai Társaság értesítője* 21. 2–14.
- Oksaar, Els (1996): The History of Contact Linguistics as a Discipline. In: Goebel, Hans/Nelde, Peter H./Stary, Zdenek/Wölck, Wolfgang (Hrsg.): *Kontaktlinguistik. Contact Linguistics. Linguistique de contact*. Berlin/New York: de Gruyter. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft; 12.1). 1–12.
- Paul, Hermann (1880): *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Halle: Niemeyer.
- Plessner, Helmuth (1983): Mit anderen Augen. In: Plessner, Helmuth: *Gesammelte Schriften*. Hrsg. von Günter Dux, Udo Marquard et al. Bd. 8: *Conditio humana*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp. 88–104.
- Reichmann, Oskar (2000): Nationalsprache als Konzept der Sprachwissenschaft. In: Gardt, Andreas (Hrsg.): *Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart*. Berlin/New York: de Gruyter 419–469.
- Reichmann, Oskar [zus. mit Dieter Cherubim, Johannes Erben, Joachim Schildt, Hugo Steger, Erich Strassner] (1995): Podiumsdiskussion: Was soll der Gegenstand der Sprachgeschichtsforschung sein? In: Gardt, Andreas/Mattheier, Klaus/Reichmann, Oskar

- (Hrsg.): *Sprachgeschichte des Neuhochdeutschen: Gegenstände, Methoden, Theorien* Tübingen: Niemeyer. (Reihe Germanistische Linguistik; 156). 455–459.
- Riehl, Claudia Maria (2004): *Sprachkontaktforschung. Eine Einführung*. Tübingen: Narr. (Narr Studienbücher).
- Rot, Sándor (1991): *Language Contact*. Frankfurt a.M./Bern/New York/Paris: Lang. (Bamberger Beiträge zur englischen Sprachwissenschaft; 29).
- Rot, Sándor (2002): A nyelvek területi kapcsolatai. In: Sipos, Lajos (szerk.): *A magyar nyelv és irodalom enciklopédiája*. 2., jav. kiadás. Budapest: Magyar Könyvklub. 27–29.
- Schuchardt, Hugo (1884): *Slawo-Deutsches und Slawo-Italienisches*. Dem Herrn Franz von Miklosich zum 20. November 1883. Graz: Leuschner/Lubensky.
- Sloman, Aaron (1977): Methodology. In: Bullock, Alan/Stallybrass, Oliver (Eds.): *The Fontana Dictionary of Modern Thought*. London: Fontana. 387–388.
- Stephan, Achim (1999): *Emergenz. Von der Unvorhersagbarkeit zur Selbstorganisation*. Dresden/München: Dresden Un.Press. (Theorie & Analyse; 2).
- Szita, László (1996): A lutheránus németiség bevándorlása és településtörténete Tolna megyében a XVIII. században. In: Dobos, Gyula (szerk.): *Tanulmányok, telepítés-, település-, családtörténet, megtorlás '57-ben, egészségügy, források*. Szekszárd: Tolna megyei Önkormányzat Levéltára. (Tolna megyei levéltári füzetek; 5). 5–165.
- Thomason, Sarah G. (2001): *Language Contact: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh Univ. Press.
- Thomason, Sarah G./Kaufman, Terrence (1991): *Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics*. 1. paperback print. Berkeley: Univ. of California Press.
- Tolcsvai Nagy, Gábor (szerk.) (1998): *Nyelvi tervezés. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest: Universitas.
- Varga, Anna (1940): *Két szomszéd falu. Adatok Kölesd (magyar) és Kistormás (német) összehasonlító néprajzához*. Szeged: Egyetem. (Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Philologica; XV/1).
- Weinreich, Uriel (1953): *Languages in Contact. Finding and Problems*. New York: Linguistic Circle. (Publications of the Linguistic Circle of New York; 1).
- Welsch, Wolfgang (1999): Transculturality – The Puzzling Form of Cultures Today. In: Featherstone, Mike/Lash, Scott (Eds.): *Spaces of Culture: City, Nation, World*. London: Sage. (Theory, Culture & Society). 194–213.
- Wildgen, Wolfgang (1988): Darstellung einiger wichtiger Methoden der Kontaktlinguistik. In: Wagner, Karl-Heinz/Wildgen, Wolfgang (Hrsg.): *Studien zum Sprachkontakt*. Bremen: Univ. (BLICK: Bremer Linguistisches Kolloquium; 1). 3–23.
- Winford, Donald (2003): *An Introduction to Contact Linguistics*. Malden/Oxford/Melbourne/ Berlin: Blackwell Publ. (Language in Society; 33).